

Kinga Lisowska*

ORCID: 0000-0002-8404-4363

Olsztyn, Polska

Katecheza szkolna a poczucie tożsamości religijnej ucznia klasy pierwszej – studium przypadku

School Catechesis and the Sense of Religious Identity of a First-grade Pupil – A Case Study

Abstract: In a world full of cultural pluralism, a child faces the difficult task of choosing from a variety of values, norms, behaviours, or rituals. It grows up amid the cultural structure of the family, but also in school and peer environments, representing elements of a moral culture focused on professing a specific faith. Making choices is a search for identification, a sense of community, belonging, and at the same time being different from others. From the beginning of its existence, a child seeks to belong to a social group. It does that by encountering different cultural spaces in the process of growing up. As a result, the child shapes its social identity and with it its religious identity, which may be modified during its development and upbringing in the family and school environment. The article presents a case study of a seven-year-old child who, after experiencing school catechesis, was characterised by a greater identification with the Catholic faith. The qualitative research established the functioning of elements of the child's religious life which did not come from its family environment, but were formed as a result of experiencing religion during school catechesis.

Keywords: early childhood education; school catechesis; culture; identity; religious identity.

---

* Dr Kinga Lisowska, Instytut Nauk Pedagogicznych, Wydział Nauk Społecznych, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie; e-mail: kinga.lisowska@uwm.edu.pl.

Abstrakt: W świecie pełnym pluralizmu kulturowego dziecko staje przed trudnym zadaniem wyboru różnorodnych wartości, norm, zachowań czy też rytuałów. Wzrasta w kulturowej strukturze rodziny, ale także w środowiskach szkolnych i rówieśniczych, reprezentujących elementy kultury moralnej ukierunkowanej na wyznawanie określonej wiary. Podejmowanie wyborów to poszukiwanie identyfikacji, poczucia wspólnotowego, przynależności, a jednocześnie odmienności od innych. Dziecko od początku swojego życia poszukuje przynależności do danej grupy społecznej. Dokonuje tego poprzez spotkanie z różnymi przestrzeniami kulturowymi w procesie dorastania. Dzięki temu kształtuje swoją tożsamość społeczną, a wraz z nią tożsamość religijną, która może ulegać modyfikacji w trakcie jego rozwoju i wychowania w środowisku rodzinnym oraz szkolnym. W artykule przedstawiono studium przypadku dziecka 7-letniego, które po doświadczeniu katechezy szkolnej charakteryzuje się większą identyfikacją z wiarą katolicką niż przed okresem rozpoczęcia edukacji. Na podstawie przeprowadzonych badań jakościowych stwierdzono funkcjonowanie elementów życia religijnego dziecka, które nie pochodzą z jego środowiska rodzinnego, ale zostały ukształtowane w rezultacie doświadczania religii podczas katechezy w szkole.

Słowa kluczowe: edukacja wczesnoszkolna; katecheza szkolna; kultura; tożsamość; tożsamość religijna.

1. Wprowadzenie

Celem artykułu jest przedstawienie wyników badań z zakresu kształtowania tożsamości religijnej ucznia klasy pierwszej szkoły podstawowej za pośrednictwem katechezy szkolnej. Tożsamość religijna i jej przejawy są tutaj rozpatrywane w kontekście zbiorowym, a nie jednostkowym.

Katecheza szkolna wraz z podstawą programową i metodami dydaktycznymi potraktowana została jako nośnik elementów kultury religijnej – Kościoła katolickiego. W związku z tym uznano, że za pośrednictwem uczestnictwa ucznia klasy pierwszej szkoły podstawowej w lekcji religii formułowana jest tożsamość zbiorowa – religijna.

W badaniach naukowych tożsamość religijna charakteryzowana jest za pośrednictwem wiary katolickiej, rozumianej jako ogół zasad życia religijnego, opartych na Piśmie Świętym i Tradycji Apostolskiej, do których odwołuje się Kościół katolicki, uznając przy tym prymat Papieża (Karas, 2000). Elementów wiary katolickiej poszukiwano w okresie przed podjęciem edukacji szkolnej, w środowisku domowym ucznia i w trakcie uczęszczania do klasy pierwszej szkoły podstawowej.

2. Założenia badawcze

W artykule podjęto próbę odpowiedzi na pytanie: jaką rolę odgrywa katecheza szkolna w kształtowaniu tożsamości religijnej ucznia klasy pierwszej szkoły podstawowej? W badaniach posłużono się indywidualnym studium przypadku (Mizerek, 2017) chłopca 7-letniego, który we wrześniu 2022 roku rozpoczął naukę szkolną w szkole państwowej.

Na potrzeby procesu badań wyróżniono następujące problemy:

1. Jaką rolę odgrywa wiara katolicka w funkcjonowaniu badanego i jego rodziny przed rozpoczęciem uczęszczania na katechezę szkolną?
2. Które wymiary tożsamości religijnej dziecka uległy zmianie pod wpływem treści i metod realizowanych podczas katechezy szkolnej?

Badania przeprowadzone zostały w okresie od listopada 2022 do stycznia 2023 roku z wykorzystaniem wywiadu częściowo kierowanego, skoncentrowanego na problemie (Rubacha, 2016) oraz obserwacji chłopca w środowisku domowym. Wywiady przeprowadzono w miejscu zamieszkania badanego oraz w placówce szkolnej (nagrywano je na dyktafon, a następnie sporządzano transkrypcję) z dzieckiem i jego rodzicami, nauczycielką religii (5-letni staż pracy w klasach I–III; 20-letni nauczania religii) oraz wychowawcą (20-letni staż pracy). Podczas rozmów z osobami dorosłymi (z każdą po 4 spotkania) zapewniono atmosferę spokoju, ciszę oraz możliwość swobodnej wypowiedzi (Palka, 2006). Rozmowy z chłopcem odbywały się w jego pokoju w trakcie zabawy (5 spotkań). Do wszystkich wywiadów przygotowano dyspozycje (10 pytań otwartych z metryczką i instrukcją), które odzwierciedlały szczególne problemy badawcze. Obserwacja polegała na towarzyszeniu rodzinie podczas dnia. Prowadzono ją w oparciu o kartę obserwacji z wydzielonymi zakresami badawczymi wynikającymi z problemu badawczego (cztery razy w miesiącu po 3–4 godziny).

Do gromadzenia i analizy danych z wywiadów przyjęto system kodowy (Pilch i Bauman, 2001; Rubacha, 2016): nr/dziecko (I/D); nr/matka (II/M); nr/ojciec (III/O); nr/nauczyciel religii (IV/NR); nr/wychowawca (V/W). Z obserwacji sporządzono notatki z terenu obserwacji. Zgromadzony tekst surowy poddano skróceniu, a następnie wyszukiwano w nim kategorie analityczne, którym nadawano znaczenia. W warstwowym doborze jednostek zmienne (określone w problemie badawczym) umiejscowiono w każdej jednostce. Te natomiast po odnalezieniu poddane zostały analizie, co umożliwiło wydobycie

informacji zawartych w zgromadzonych tekstach, tworzących kontekst danych. Przy weryfikacji danych użyto metody indukcji analitycznej „polegającej na konfrontowaniu danego twierdzenia hipotetycznego z każdym przypadkiem w badanym terenie” (Rubacha, 2016, s. 280).

Badany jest uczniem klasy pierwszej szkoły podstawowej w województwie warmińsko-mazurskim. Urodził się w 2015 roku i jest jedynym dzieckiem w rodzinie. Po ukończeniu pierwszego roku życia chłopiec uczęszczał do żłobka. W wieku trzech lat rozpoczął wychowanie przedszkolne. W 2022 roku, w wieku siedmiu lat, został uczniem państwowej szkoły podstawowej, gdzie uczęszcza na lekcje religii. Badany wyróżnia się spośród rówieśników stopniem wrażliwości emocjonalnej – przetwarza bodźce i informacje płynące z otoczenia silniej niż inne dzieci w jego wieku (Baryła-Matejczuk, 2021). Jest także dzieckiem uzdolnionym pod względem artystycznym i językowym.

3. Tożsamość religijna

Tożsamość rozpatrywana na gruncie wielu dziedzin nauki może być rozumiana w kontekście etymologicznym oznaczającym swoistą identyczność, w którym dochodzi do porównywania albo zastępowania jednego elementu innym. Postrzegana jest również jako zestaw cech i właściwości umożliwiających identyfikację konkretnej osoby bądź obiektu przy jednoczesnym odnoszeniu się do czynności i relacji pomiędzy podmiotem a obiektem. W zakresie psychologicznym utożsamia się ją ze świadomością i samoświadomością jednostki, a w metafizycznym pojęcie to łączy się z niezmiennością bytu – jego natury i istoty (Jeszka, 2022).

Wyróżniamy zarówno tożsamość indywidualną jednostki, jak i tożsamość zbiorową (Kłoskowska, 1992) oraz pierwszorzędne i drugorzędne rodzaje tożsamości (Dyczewski, 2015). W ujęciu indywidualnym jednostka konstruuje strukturę Ja, a przy tym określa własne zbiory wyobrażeń, sądów oraz przekonań (Zellma, 2002). W procesie tym człowiek ma poczucie unikalności i odrębności. Poznaje siebie oraz odnajduje różnice pomiędzy sobą a ludźmi (Piechaczek-Ogierman, 2019). Nabywa również schematy, które stanowią podstawę kontaktów z innymi, tzn. konstruowania tożsamości społecznej – struktury My (Lisowska, 2019). Człowiek interpretuje siebie w relacji do innych, a poczucie własnej odrębności „osadza w konkretnej biografii i przeżyciach” (Jeszka, 2022).

Tożsamość zbiorowa identyfikowana jest ze wspólnym dla danej grupy systemem wartości i norm oraz obyczajów, zwyczajów, języka, a także z określonym terytorium. Jednostka świadomie definiuje przynależność, podobieństwo do danej grupy i kategorii społecznej (Lisowska, 2022). Członków tej samej struktury kulturowej łączą: kontinuum czasu i przestrzeni; percepcja świata; odniesienie do wydarzeń historycznych, znaczących w życiu danej wspólnoty, oraz zbiorowa pamięć. Centrum struktury tożsamości jest niezmiennie, ale przekształceniom ulegają jej peryferie, które im bardziej wchodzą w relacje ze zmieniającą się rzeczywistością, tym mocniej wzmacniają tzw. *proprium*, w tym zdolności adaptacyjne. Stagnacja oznacza koniec istnienia tożsamości, która jest stała, a zarazem zmienna, częściowo dana, ale jednocześnie konstruowana. Jej modyfikacja dokonuje się poprzez (nie)intencjonalną komunikację z otoczeniem, potrzebę trwania we wspólnocie, bycia przynależnym czy też zadomowionym (Jeszka, 2022).

Wśród pierwszorzędných tożsamości społecznych znajduje się, obok tożsamości rodzinnej i etniczno-narodowej, tożsamość religijna – determinuje relacje interpersonalne i wybory jednostki, a przy tym kształtuje jej stosunek do rzeczywistości (Dyczewski, 2015). W procesie tożsamościowym istotną rolę odgrywa kultura, która jest nośnikiem wartości uniwersalnych i ponadczasowych. Utożsamiana jest z poczuciem dumy każdego człowieka z przynależności do świata opartego na konkretnych tradycjach, obyczajach, ideach, przekonaniach, systemach aksjologicznych i normatywnych (Szczepański, 1999). Kultura stanowi podstawę do formowania się tożsamości religijnej jednostki (Jeszka, 2022). Za pośrednictwem kultury dochodzi do identyfikacji z innymi oraz formowania kompetencji kulturowych w trakcie reprodukcji kulturowej w rodzinie, społeczności lokalnej, szkole (Piechaczek-Ogierman, 2019).

„Tożsamość religijna kształtuje się na podstawie uznawania wspólnych prawd wiary, norm moralnych, wzorów zachowań, znajomości ważnych wydarzeń i postaci związanych z wyznawaną wiarą, wspólnych rytuałów i przeżyć” (Dyczewski, 2015, s. 13). Pozwala na uzyskanie odpowiedzi na pytania egzystencjalne, a jej głębokie przeżywanie i świadomość nadają sens ludzkiemu życiu. W jednostce ludzkiej wyzwała się postawa misyjna – poczucie szczęścia i chęć dzielenia się nim z innymi (Szulich-Kałuża, 2021). Determinantem tożsamościowym jest wewnętrzna aktywność ukierunkowana na określoną treść religijną w rezultacie uznawaną za własną. W ten sposób powstaje osobisty świat wartości każdego człowieka, w którym przyjmuje on aktywną postawę.

Tożsamość religijna opiera się na dwóch filarach: strukturalnym, który określa zasada sukcesji apostoelskiej; doktrynalnym, przejawiającym się w oficjalnej interpretacji Pisma Świętego, Starego i Nowego Testamentu przez urząd nauczycielski Kościoła, który określa, interpretuje i ogłasza obowiązujący dla wszystkich katolików zbiór podstawowych prawd wiary, wydarzeń religijnych, norm moralnych oraz zasad życia indywidualnego i społecznego (Dyczewski, 2015). Tożsamość religijna wymaga uznania przez jednostkę autorytetu oraz zasad wewnątrzspołnotowych – określonego systemu wierzeń. W zorganizowanej strukturze grupy przenoszone są emocje, idee, wyobrażenia oraz nadprzyrodzone interpretacje zjawisk. Proces ten odbywa się za pośrednictwem świąt i ważnych wydarzeń obowiązujących w danej społeczności – sposób zaangażowania się i przeżywania przez człowieka potwierdza przynależność do danej wspólnoty. Tradycja i zwyczaje wzmacniają strukturę religijną oraz podtrzymują tożsamość, w której charakterystyczny dla zbiorowości staje się wspólny pogląd i wierzenia na temat Boga, Jezusa Chrystusa, Trójcy Świętej, powstania świata i każdego człowieka (Szulich-Kałuża, 2021).

Ważnym elementem tożsamości religijnej są przykazania kościelne, których winni przestrzegać wszyscy ochrzczeni od siódmego roku życia, mogący odpowiadać za swoje czyny. Zasady moralne konstytuują odróżnianie dobra od zła, kształtują postawy moralne, w tym porządek i rozróżnienie moralne – budowanie indywidualnych oraz zbiorowych norm zachowań (Dyczewski, 2015).

Jednostkę w systemie wierzeń osadza myślenie symboliczne, które ujawnia się w trakcie charakterystycznych sytuacji społecznych i kulturowych – jest ono czynnikiem łączącym podmioty uczestniczące w danym obszarze rzeczywistości i katalizatorem rozumowania pozaempirycznego. Symbol jako specyficzny znak rozpoznawczy uwidacznia ukryte znaczenia rzeczywistości nadprzyrodzonej. Dostosowuje język do potrzeb wspólnoty – do poznania tego, co nierealne. Funkcjonowanie w takiej strukturze religijnej wprowadza jednostkę w obyczajowość, systematyczne powtarzanie określonych zachowań oraz rytuałów. Kształtuje samoświadomość i poczucie przynależności do danej zbiorowości oraz wprowadza przekonanie o wyjątkowości i odmienności danego systemu wierzeń. Powstaje pod wpływem uniwersum symbolicznego, które kieruje człowieka i zbiorowość do rzeczywistości nadprzyrodzonej (tamże).

Tożsamość religijna, kształtując światopogląd, spełnia funkcję teoretyczną, a poprzez determinowanie działań międzyludzkich odgrywa rolę pragmatycz-

ną. Z jednej strony, łączy człowieka ze wspólnotą, a z drugiej, przez swoisty „emblem” tworzy jego autonomiczność. Każdy członek zbiorowości nabywa poczucia bycia częścią danej grupy w sensie uniwersalnym: lokalnym, ogólnokrajowym, międzynarodowym. Jednostka otrzymuje umiejętność solidaryzowania się z innymi oraz zachowań altruistycznych (Jeszka, 2022). Wiara spaja społeczeństwo demokratyczne, wzmacnia tożsamość kulturową i narodową. Przyczynia się do rozwoju i rozpowszechniania uniwersalnych wartości etycznych. Jest czynnikiem stymulującym rozwój i wzmacniającym stabilność wspólnoty religijnej (Szulich-Kałuża, 2021). Tożsamość religijna osadzona w przeszłości, teraźniejszości i przyszłości (którą projektuje) wywodzi się z intelektualnego i emocjonalnego postrzegania siebie, najbliższego środowiska i świata w perspektywie przekonań religijnych. Świadczy o „proprium” – cechach upodabniających jednostkę do innych członków wspólnot. Jest zmienna w elementach przyswajanych bądź odrzucanych, pochodzących od uczestników innych społeczności (Dyczewski, 2015).

Współczesna edukacja staje przed trudnym zadaniem wykształcenia w dzieciach i młodzieży umiejętności twórczego zaadaptowania się – zdolności do kreowania samego siebie mimo zmieniających się warunków życiowych (Wróblewska, 2011). Proces kształtowania tożsamości odbywa się nie tylko przez identyfikację z innymi, ale również przez odnajdywanie własnej unikatowości, niepowtarzalności, odrębności (Nikitorowicz, 2005), które uczeń może odkryć w trakcie katechezy szkolnej.

4. Katecheza szkolna w edukacji wczesnoszkolnej

Katecheza Kościoła katolickiego w Polsce realizowana jest w oparciu o podstawę programową zatwierdzoną 8 czerwca 2018 r. podczas 379. Zebrania Plenarnego Konferencji Episkopatu Polski. Nowa podstawa programowa zastąpiła dokument z 2010 r. i została przygotowana z uwzględnieniem: Ustawy z dnia 14 grudnia 2016 r. – Prawo oświatowe (Dz.U. poz. 59) oraz Ustawy z dnia 14 grudnia 2016 r. – Przepisy wprowadzające ustawę – Prawo oświatowe (Dz.U. poz. 60). Zmiany w nauczaniu religii na wszystkich szczeblach edukacji oraz w szkołach specjalnych przeprowadzono zgodnie z Uchwałą Komisji Wychowania Katolickiego Konferencji Episkopatu Polski z dnia 19 września 2018 r. w sprawie obowiązywania podstawy programowej kate-

chezy Kościoła katolickiego w Polsce i programów nauczania religii oraz oceny podręczników.

Do celów katechetycznych na poziomie klasy pierwszej szkoły podstawowej zalicza się:

- wprowadzenie uczniów w życie zespołu klasowego jako katechetycznej wspólnoty dzieci Bożych;
- zapoznanie z pozdrowieniami świeckimi i chrześcijańskimi;
- kształtowanie postawy szacunku dla znaku krzyża i świątyni jako domu Bożego; osób dorosłych i innych ludzi, a także Pisma Świętego;
- kształtowanie nawiązywania kontaktów z rówieśnikami i dorosłymi;
- ukazanie Boga jako stwórcy wszystkiego oraz miłosiernego Ojca, a także dobra pochodzącego od Boga;
- uświadomienie miłości Boga w akcie stworzenia;
- uzmysłowienie, że Bóg dał człowiekowi życie;
- zapoznanie z biblijnym opisem stworzenia; treścią przykazań Bożych; znaczeniem podstawowych gestów, znaków i symboli liturgicznych;
- przekazanie prawdy o obecności i bliskości Boga w życiu ludzi;
- uświadomienie, że w Piśmie Świętym jest zawarte słowo Boga, który do nas mówi, oraz obecności Boga w sprawowanej liturgii;
- kształtowanie postawy zaufania do Boga, który prowadzi nas drogą przykazań;
- doskonalenie umiejętności oceny swojego postępowania w świetle przykazań;
- ukazanie wartości rodziny w życiu człowieka (pochodzenie i cechy rodziny; rola i miejsce dziecka w rodzinie; godność dziecka Bożego);
- kształtowanie prawidłowych więzi w rodzinie i wspólnocie kościelnej;
- ukazanie znaczenia szkoły w budowaniu relacji międzyludzkich;
- uświadomienie roli wspólnoty kościelnej jako rodziny dzieci Bożych;
- kształtowanie postaw zaufania do Maryi jako Matki Chrystusa i naszej;
- ukazanie modlitwy jako rozmowy z Bogiem (Konferencja Episkopatu Polski, 2018b).

Katecheza będąca przedmiotem nauczania w szkole podstawowej powinna realizować cele dydaktyczne, praktyczno-wychowawcze oraz formacyjne. Istotnym aspektem staje się przyswajanie przez uczniów wiedzy religijnej oraz stopniowe interioryzowanie wartości i norm moralnych, a także „pogłębiania zrozumienia siebie jako podmiotu moralnego, który realizuje swoje

człowieczeństwo na wielu polach moralnej odpowiedzialności” (Konferencja Episkopatu Polski, 2018a, s. 46).

W procesie kształcenia ważną rolę odgrywa metoda, która powinna doprowadzić do wyznaczonego celu katechetycznego. Różnorodność zastosowanych metod stanowi determinant dynamizmu katechezy, a w kryteriach ich wyboru zwraca się szczególną uwagę na:

- sytuację katechizowanych i ich wyobrażenia; rozwój intelektualny i samopoczucie; zróżnicowaną wiedzę i niejednorodny poziom wiary oraz doświadczenia religijne; sposób porozumiewania się i nawiązywania kontaktów; poziom odpowiedzialności za innych;
- osobowość nauczyciela religii, jego staż zawodowy, wiek, płeć, a przede wszystkim osobiste podejście do danej prawdy wiary;
- przystosowanie do treści lekcji oraz bazy dydaktycznej.

Formy i metody pracy służą: ożywianiu i motywowaniu wewnętrznemu uczniów, tzn. prowadzą do coraz bliższego kontaktu z Bogiem; nawiązywaniu dialogu miłości Boga z każdym dzieckiem; wywoływaniu aktywności, samodzielności i zaangażowania. W przypadku edukacji na poziomie klasy pierwszej – do kształtowania przekonań i postaw dzieci oraz skutecznej asymilacji wartości: „zachwyty nad dziełem stwórczym Boga; zmysł ufności; gotowości daru z siebie dla innych; prośba; radosne uczestniczenie w życiu społeczności szkolnej, rodzinnej oraz parafialnej” (Konferencja Episkopatu Polski, 2018b, s. 50). W pracy dydaktycznej katechety na wszystkich poziomach edukacji wykorzystuje się szereg metod służących integracji grupowej; polegających na obserwacji; ekspozycji i pokazach; opartych na słowie i na działaniu; biblijnych i liturgicznych; utrwalania treści katechetycznych oraz kontroli i oceniania (Łabendowicz, 2019).

Katecheza, charakteryzująca się funkcją ewangelizacyjną, może być kontynuowana w środowisku rodzinnym ucznia za pośrednictwem pracy domowej, która stymuluje jego wielostronną aktywność; rozwija samodzielne myślenie oraz systematyczność i dokładność, inicjatywę oraz twórczość; wzmacnia wiarę we własne siły; kształtuje pozytywny stosunek do pracy; umożliwia posługiwanie się wiedzą w praktyce, rozwijanie istniejących i budzenie nowych indywidualnych zainteresowań oraz przygotowuje do samokształcenia (Bereźnicki, 2018).

W katechezie szkolnej w klasie pierwszej wykorzystuje się metody i techniki zajęć korespondujące z edukacją wczesnoszkolną, w tym: rozmowę kierowaną,

opis, opowiadanie, zabawę edukacyjną, pracę plastyczną, zabawę ruchową, śpiew, inscenizację, prezentację, odtwarzanie krótkich fragmentów filmów, proste gry dydaktyczne, przedstawienia, a w organizacji zajęć formy: zbiorową, grupową i indywidualną (Łabendowicz, 2019).

Program nauczania w klasie pierwszej zakłada odkrywanie śladów Boga przez ucznia w różnych miejscach i sytuacjach: w domu rodzinnym, w szkole, w Kościele i przyrodzie. Podzielony został na pięć działów: ukazanie wspólnoty – najbliższego otoczenia dziecka oraz głównych miejsc i znaków, z którymi spotyka się człowiek wierzący; przedstawienie człowieka jako istoty stworzonej przez Boga i świat aniołów (dary miłości Boga); przybliżenie Boga kochającego człowieka (Stwórca troszczącego się o swoją rodzinę, do której wszyscy należymy), co sprzyja budowaniu i pogłębieniu osobowej więzi z Bogiem i bliźnim. Program uzupełniony został przez katechezy okolicznościowe, których celem jest ukazanie najważniejszych wydarzeń w roku liturgicznym oraz wyjaśnienie znaczenia wspólnego świętowania (Konferencja Episkopatu Polski, 2018b).

W Archidiecezji Warmińskiej w klasie pierwszej szkoły podstawowej obowiązuje podręcznik pt. *W imię Ojca i Syna, i Ducha Świętego*, wydany przez Archidiecezję Warmińską w 2020 roku (Szewczyk i in., 2020a). Składa się on z dwóch części, do których dołączono śpiewniki i katechezy okolicznościowe uwzględniające kulturowe uwarunkowania regionu¹, kalendarz świąt kościelnych i państwowych oraz karty pracy: część I: Spotkajmy się we wspólnocie; Pan Bóg mnie stworzył; Pan Bóg mnie kocha; część II: Pan Bóg troszczy się o mnie; Jesteśmy Bożą rodziną.

Każdy uczeń otrzymuje *Domownik – dodatek dla Rodziny*, który zawiera: krótkie słowo związane z aktualnie omawianym tematem; pytania i zagadnienia do przemyślenia oraz zadania dla całej rodziny. Uzupełnia on problematykę poruszaną w podręczniku, co sprzyja wspólnemu, rodzinnemu szukaniu obecności Boga w codzienności oraz łączeniu życia z wiarą, umożliwiając głębszy, religijny namysł nad wymiarem ludzkiej egzystencji. *Domownik* stanowi przedłużenie katechezy szkolnej w środowisku domowym. Jest narzędziem, które zachęca rodzinę do świadomego uczestnictwa we wspólnocie rodzinnej, a przez to przypomina rodzicom o tym, iż są dla swojego dziecka „Pierwszymi

---

¹ Boże Narodzenie na Warmii – dawne zwyczaje i tradycje; Dawne zwyczaje warmińskie Wielkiego Tygodnia.

i Najważniejszymi Katechetami – Świadcami Wiary, Głosicielami Słowa, Filarami Domowego Kościoła” (Szewczyk i in., 2020b, s. 3).

5. Rola wiary katolickiej w funkcjonowaniu badanego i jego rodziny przed rozpoczęciem uczęszczania na katechezę szkolną

Rodzice badanego wychowywali się w małej miejscowości na terenie Mazur, w obecnym województwie warmińsko-mazurskim, w rodzinach deklarujących wiarę katolicką. Obydwoje przyjęli sakramenty komunii św. oraz bierzmowania, uczęszczali na lekcje religii w szkole podstawowej i ponadpodstawowej. Zawarli związek małżeński w obrządku Kościoła katolickiego, tzw. ślub konkordatowy. Matka w okresie dzieciństwa i młodości uczęszczała do kościoła przede wszystkim ze względu na wymagania katechezy szkolnej. Ojciec natomiast w czwartej klasie szkoły podstawowej był ministrantem. Rodzice badanego naukę pacierza oraz poszczególnych modlitw podejmowali ze względu na obowiązek wynikający z katechezy prowadzonej w szkole. Rodzina matki zalicza się do wierzących, ale niepraktykujących. Babcia chłopca ze strony ojca jest osobą głęboko wierzącą i praktykującą, natomiast dziadek nie czuje związku z Kościołem katolickim, ale identyfikuje się ze społecznością katolicką. Rodzice chłopca po założeniu rodziny nie uczęszczali regularnie do Kościoła. Wizyty były sporadyczne i związane z uroczystościami i obrzędami kościelnymi: chrztem św., komunią św., ślubem kościelnym, pogrzebem. Rzadko przystępowali do spowiedzi i komunii św. Nie czuli potrzeby codziennego uczestniczenia we mszy św.

Przed podjęciem nauki chłopca w szkole podstawowej wspólnota kościelna stanowiła dla rodziny formę symbolicznej przynależności do Kościoła rzymskokatolickiego. W jej codziennym funkcjonowaniu nie miały znaczenia przykazania kościelne. Wychowanie moralne rodzice odnosili często do głównych tez wynikających z potrzeby poszanowania drugiego człowieka, udzielenia pomocy potrzebującym, miłości do ludzi i do zwierząt. Nie korzystali jednak ze słów Bożych, przykładów płynących z Pisma Świętego, a ich działania podyktowane były własnym doświadczeniem życiowym i zawodowym.

Ani rodzice, ani chłopiec nie odmawiali modlitwy porannej i wieczornej. Jedynym symbolem wiary zauważalnym w domu był krzyż zwyczajowo zawie-

szony nad wejściem. W rodzinie przyjmowana jest kolęda, a chłopiec został ochrzczony na życzenie rodziców i dziadków w Sanktuarium Matki Bożej Gietrzwałdzkiej.

Badany do momentu podjęcia nauki w szkole podstawowej wiedział o funkcjonowaniu wspólnoty kościelnej, ale do samej świątyni uczęszczał bardzo rzadko. Nie był w stanie spędzić na mszy św. więcej niż 15 min. Z wywiadów z rodzicami wynika, że nigdy też nie wprowadzili do życia rodziny obowiązku uczestniczenia w niedzielnych mszach św. Budynki kościelne, kapliczki i krzyże przydrożne nie były przez chłopca (jak twierdzą rodzice) kojarzone z miejscem mistycznego spotkania człowieka z Bogiem czy też jednoczenia się z innymi ludźmi w wierze.

Na podstawie zgromadzonego materiału badawczego można wnioskować, że dziecko przed ukończeniem siedmiu lat nie znało znaku krzyża ani żadnej modlitwy – „Synek nie chciał wykonywać znaku krzyża. Należy do upartych dzieci i nie chciał się uczyć modlitw związanych z mszą św.” – (II/M). Badany nie rozumiał poszczególnych elementów mszy św., przez co nie mógł łączyć się za jej pośrednictwem z innymi wiernymi.

Święta kojarzyły się chłopcu przede wszystkim z upragnionymi prezentami. Rodzice zdeterminowali postrzeganie tych ważnych chwil w życiu społeczności katolickiej do elementów niezwiązanych z wiarą katolicką: zwiększonej ilości czasu wolnego; wyjazdów; wspólnej rozrywki rodzinnej. W wywiadach zarówno matka, jak i ojciec wskazują na posiadanie przez badanego wiedzy o: narodzinach Jezusa Chrystusa; jego śmierci na krzyżu i zmartwychwstaniu. „Oglądałem z nim różne ekranizacje filmowe o Jezusie Chrystusie, ale nie był zainteresowany” – (III/O).

Na podstawie rozmowy z chłopcem należy stwierdzić, że w okresie uczęszczania do przedszkola nie identyfikował symboli związanych z określonymi świętami kościelnymi. Nie wiedział, czym jest pasterka, Niedziela Palmowa, oraz nie rozumiał, dlaczego w święta Wielkiejnocy święci się pokarmy. „W przedszkolu musieliśmy stać nad lalką, co leżała w takim dziwnym łóżku. Panie mówiły, że to mały Jezusek. Nudno było” – (I/D).

W zakresie moralnym dziecko identyfikowało potrzebę wsparcia osób potrzebujących – ludzi żyjących wokół niego. Pojawiały się wybiórcze wypowiedzi dziecka takie jak: „bo Bozia patrzy”; „Bóg tak każe” – (I/D), jednak były one związane z opowiadaniem matki o stworzeniu świata przez Boga.

6. Tożsamość religijna dziecka i jej wymiary a treści i metody realizowane podczas katechezy szkolnej

Na podstawie obserwacji dziecka oraz wywiadów przeprowadzonych z chłopcem, rodzicami i nauczycielką religii można stwierdzić zmiany tożsamościowe badanego przede wszystkim w wymiarze strukturalnym oraz zasad moralnych. Elementy tworzące tożsamość religijną dziecka 7-letniego (ulegającą dynamicznym przekształceniom) w analizie struktury My przenikają się i determinują siebie nawzajem.

Z informacji udzielonych przez chłopca należy wnioskować, że czuje się on członkiem wspólnoty kościelnej – rodziny, na czele której stoi Bóg. „Wszystkie dzieci i rodzice i dziadkowie pochodzą od Boga” – (I/D). Katechetka wskazuje na zmianę w myśleniu badanego w obszarze poczucia więzi z innymi członkami wspólnoty kościelnej. Chłopiec, w ramach swoich możliwości rozwojowych, wyraża przynależność do: Kościoła katolickiego; społeczności dzieci, które uczęszczają na religię i do kościoła; grupy dzieci, które przygotowują się do przyjęcia I Komunii Świętej, a wreszcie do społeczności, która kultywuje te same tradycje świąteczne związane z Bogiem, Jezusem Chrystusem i Trójcą Świętą. „Widać zmianę od początku roku w rozmowie na temat tego, kim jestem i do jakiej grupy należy” – (IV/NR).

Zdaniem katechetki znaczenie dla funkcjonowania chłopca i rozwoju jego tożsamości religijnej miało zastosowanie *Domownika* – prac domowych skierowanych do całej rodziny. Spędzanie czasu z rodzicami i szukanie obecności miłości Bożej w życiu codziennym umożliwiły badanemu zgłębienie wiedzy o Bogu i Jezusie Chrystusie. Chłopiec i jego rodzice, wykonując zadania przypisane poszczególnym lekcjom, na nowo włączyli się w życie wspólnoty kościelnej.

Wśród wskazanych (przez rodziców i nauczycielkę religii) czynności w pracach domowych znalazły się:

- podejmowanie rozmowy o zasadach panujących w różnych przestrzeniach społecznych;
- uczestniczenie w niedzielnej mszy św.;
- odkrywanie wspaniałości świata stworzonego przez Boga – oglądanie filmu przyrodniczego;
- odnajdywanie znaków wiary w życiu rodziny – historia chrztu św. badanego;

- wyjście do kościoła w dzień powszedni w celu poznania świątyni;
- wspólne modlitwy: poranne i wieczorne; wraz z innymi członkami rodziny;
- pomoc dziecku w nauce pozdrowień i krótkich modlitw: *Przykazania miłości; Do Anioła Stróża; Niechaj będzie pochwalony Przenajświętszy Sakrament, teraz i zawsze, i na wieki wieków Amen;*
- tworzenie pytań do rachunku sumienia;
- czytanie fragmentów z Pisma Świętego.

Wspólny udział we mszy św., nabożeństwach i modlitwach w gronie rodziny pogłębił relacje rodzinne i utrwalił jej więzi. Uwrażliwił badanego na odróżnianie dobra od zła i umożliwił mu odkrywanie świata pełnego miłości Boga i mądrości Jezusa Chrystusa. Praca domowa wzmocniła wiedzę i umiejętności uzyskane przez chłopca w toku katechezy.

„Raz na jakiś czas wśród dzieci na różnym etapie edukacyjnym, w tym w klasach I, zauważam dziecko, którego zachowanie znacznie się zmienia pod wpływem katechezy, a szczególnie pracy domowej/pracy dziecka i rodziców” – (IV/NR). Według katechetki dzieci, których podejście do wiary rozwija się podczas pierwszego roku uczęszczania na religię, stanowią mniejszość. „Oczywiście obserwujemy progres, ale przy dłuższym okresie katechezy” – (IV/NR). Ze względu na swoją wysoką wrażliwość (zdaniem katechetki) badany chłopiec odbiera bodźce w sposób bezpośredni i to mogło stać się przyczyną szybszego rozwoju poczucia miłości Boga i przynależności do rodziny Bożej.

Zmianę tożsamościową wywołało świadome, pełne uczestnictwo w katechezie i zdobycie nowych wiadomości, dzięki czemu uczeń stał się aktywny w życiu religijnym. Dziecko w procesie kształcenia za pośrednictwem opowiadań, obrazów, prac plastycznych, piosenek i rozmowy poszerzyło i pogłębiło wrażliwość moralną, poznało modlitwy i nabożeństwa okresowe (wypominki, różaniec, roraty, droga krzyżowa).

Zarówno rodzice, jak i nauczycielka religii zauważyli, że dziecko po rozpoczęciu uczęszczania na katechezę szkolną:

- rozumie znaczenie Boga, Jezusa Chrystusa i Trójcy Świętej w życiu człowieka jako wartości wyznaczających sens istnienia i funkcjonowania z innymi;
- manifestuje symbole wiary katolickiej w życiu codziennym oraz podkreśla poprzez te symbole swoją przynależność do Kościoła katolickiego:

- „Pewnego dnia, jadąc samochodem, synek się przeżegnał, mówiąc, że właśnie minęliśmy kościół” – (II/M);
- wyraża chęć wprowadzenia do życia rodziny rytuałów takich jak: modlitwa poranna i wieczorna, niedzielna msza św. „Rano też trzeba się modlić, ale ja lubię długo spać” – (I/D);
  - tłumaczy innym członkom rodziny potrzebę zachowania porządku i symboli związanych z najważniejszymi świętami w Kościele katolickim;
  - zwiększył swój zasób wiedzy o świętych i ważnych wydarzeniach w historii Kościoła katolickiego.

Z wypowiedzi nauczycielki religii i wychowawczyni należy wnioskować, że chłopiec identyfikuje podstawowe elementy mszy św. i rozumie ich znaczenie: „Mieliśmy takie zajęcia przed Bożym Narodzeniem. Opowiedział o całej mszy św. jak wygląda” – (V/W). Martwi się o biednych i potrzebujących, a w szczególności swoich kolegów, których rodziny nie posiadają znacznych zasobów finansowych. Prosi: „Mamo czy możemy kupić dla Franka karty pokemon, bo on nie ma takich kart, bo jego rodzice nie mają pieniędzy. Wiesz to jest tak dobrze, że jak się dzielisz z innymi, bo Jezus na pewno by się z nimi podzielił” – (I/D).

Wychowawczyni chłopca zauważyła również zmianę w zakresie częstszego niż do tej pory zwracania uwagi przez badanego na innych uczniów – troski o to, czy mają drugie śniadanie, czy nie dzieje się im krzywda na korytarzu szkolnym. Dziecko wyrażało zainteresowanie kolegami, a jednocześnie formułowało wypowiedzi, w których przejawiało „zafascynowanie Bogiem; światem wspólnoty Kościoła katolickiego” – (V/W) i w których wybrzmiewała wiedza o świętych i ludziach, którzy świadectwem swojego życia utożsamiali się z Jezusem Chrystusem.

7. Wnioski i dyskusja wyników

Tożsamość jednostki stanowi bardzo ważny czynnik rozwoju, pozwala na określenie własnego miejsca w świecie, a jednocześnie odpowiada na podstawowe pytania egzystencjalne. Człowiek w procesie wzrastania i życia dorosłego kształtuje wiele rodzajów tożsamości, wśród których ogromną rolę odgrywają tożsamości zbiorowe i pierwszorzędne, identyfikujące go z rodziną, daną grupą,

wspólnotą religijną, narodem. Proces ten realizowany jest za pośrednictwem kultury, z którą jednostka spotyka się w przestrzeni rodzinnej, środowiska społecznego w zakresie mikro i makro oraz w trakcie edukacji szkolnej. Tożsamość religijna zatem jest źródłem rozwoju moralnego, ale także zakorzenienia człowieka w określonym świecie symboli, wierzeń, norm i zasad.

Czynnik sukcesu determinujący rozwój tożsamości religijnej badanego koncentruje się na motywowaniu i zaangażowaniu go oraz innych uczestników katechezy szkolnej w naukę religii, a także nawiązaniu dialogu nauczyciela z chłopcem oraz wywołaniu poczucia wspólnoty podczas prowadzonych lekcji. Za pośrednictwem zastosowanych metod dydaktycznych katechetka przyczyniła się do wzbudzenia w badanym motywacji do zdobywania wiedzy i opanowywania umiejętności z zakresu religii. Szczególne znaczenie dla dziecka wysoko wrażliwego miały treści i metody związane z muzyką/pieśniami religijnymi oraz opowiadaniem i pracami plastycznymi. Poprzez znajomość, zrozumienie i akceptowanie wartości i celów kształcenia w zakresie katechezy chłopiec może aktywnie i świadomie uczestniczyć w życiu religijnym w wymiarze osobistym, rodzinnym czy parafialnym.

Do kształtowania tożsamości religijnej dziecka przyczyniły się także prace domowe realizowane za pośrednictwem *Domownika*, które posłużyły do: pogłębiania i utrwalania wiedzy oraz umiejętności uzyskanych w toku katechezy; wzrostu zaangażowania rodziców w życie religijne dziecka, a w rezultacie integracji rodziny. Badany oraz jego rodzina doświadczyli świadomego i pełnego uczestnictwa w katechezie i stali się aktywni w życiu religijnym.

W ten sposób tożsamość religijna dziecka w wymiarze strukturalnym uległa przekształceniu. Badany uświadomił sobie potrzebę aktywnej przynależności do rodziny Bożej, uznając ukonstytuowane przez członków wspólnoty kościelnej sposoby postępowania/wzory zachowań, rytuały i przeżycia, ważne wydarzenia, elementy tożsamości religijnej, które są zrozumiałe dla wieku oraz rozwoju ucznia w klasie pierwszej. Katecheza szkolna wzbudziła także przekonanie o odmienności i wyjątkowości przyjętego przez niego i jego rodzinę systemu wierzeń oraz możliwości rozwoju relacji z Bogiem. W aspekcie prawd wiary i zasad moralnych badany uznał za słuszne przestrzeganie przykazań kościelnych, a także zasad moralnych, w tym odróżniania dobra od zła – w zakresie możliwości poznawczych i emocjonalnych dziecka w klasie pierwszej.

Przeprowadzone badania powinny zostać poszerzone o większą próbę badawczą zarówno w zakresie jakościowym, jak i ilościowym oraz o docie-

kania naukowe, w których porównane zostaną przypadki charakteryzujące się zmianą tożsamościową z jednostkami niewykazującymi takich przemian. Poruszana problematyka stanowi ogromne wyzwanie – w świecie globalnych zmian tożsamości kulturowe stykają się ze sobą na peryferiach, podlegając ciągłym modyfikacjom.

Bibliografia

- Baryła-Matejczuk, M. (2021). *Wspieranie rozwoju dzieci wysoko wrażliwych*. Warszawa: Ośrodek Rozwoju Edukacji.
- Bereźnicki, F. (2018). *Dydaktyka szkolna dla kandydatów na nauczycieli*. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- Dyczewski, L. (2015). Tożsamość religijna. W: L. Dyczewski i K. Jurek (red.), *Tożsamość religijna w nowoczesności* (s. 9–27). Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Jeszka, A. (2022). Tożsamość religijna. W: *Słownik wolności religijnej*. Pobrano 10 stycznia 2023 z: <https://laboratoriumwolnosci.pl/sownik/tozsamosc-religijna/>.
- Karas, M. (2000). *Wyznania wiary i główne zasady doktrynalne. Katolicyzm*. Kraków: WiR PARTNER.
- Kłoskowska, A. (1992). Tożsamość i identyfikacja narodowa w perspektywie historycznej i psychologicznej. *Kultura i Społeczeństwo*, 1, 131–143.
- Konferencja Episkopatu Polski. (2018a). *Podstawa programowa katechezy Kościoła katolickiego w Polsce*. Częstochowa: Święty Paweł.
- Konferencja Episkopatu Polski. (2018b). *Program nauczania religii rzymskokatolickiej w przedszkolach i szkołach*. Częstochowa: Święty Paweł.
- Lisowska, K. (2019). Gwara a tożsamość kulturowa przedszkolaków – na przykładzie placówek przedszkolnych z terenu województwa warmińsko-mazurskiego. *Podstawy Edukacji*, 12, 155–168. <https://doi.org/10.16926/pe.2019.12.12>.
- Lisowska, K. (2022). Miejsce edukacji regionalnej w kształtowaniu tożsamości regionalnej przed i w czasach pandemii. *Edukacja Międzykulturowa*, 2(17), 172–182. <https://doi.org/10.15804/em.2022.02.13>.
- Łabendowicz, S. (2019). *Metodyka katechezy szkolnej*. Radom: Instytut Naukowo-Wydawniczy „Spatium”.
- Mizerek, H. (2017). Studium przypadku w badaniach nad edukacją. Istota i paleta zastosowań. *Przegląd Pedagogiczny*, 1, 9–22.
- Nikitorowicz, J. (2005). *Kreowanie tożsamości dziecka. Wyzwania edukacji międzykulturowej*. Gdańsk: GWP.

- Palka, S. (2006). *Metodologia. Badania. Praktyka pedagogiczna*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Piechaczek-Ogierman, G. (2019). Uwarunkowania tożsamości lokalnej w środowisku miejskim. *Edukacja Międzykulturowa*, 10(1), 157–172. <https://doi.org/10.15804/em.2019.01.09>.
- Pilch, T. i Bauman, T. (2001). *Zasady badań pedagogicznych. Strategie ilościowe i jakościowe*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak”.
- Rubacha, K. (2016). *Metodologia badań nad edukacją*. Warszawa: Wydawnictwo Editions Spotkania.
- Szczepański, M. S. (1999). Tożsamość regionalna – w kręgu pojęć podstawowych. W: A. Matczak (red.), *Badania nad tożsamością regionalną. Stan i potrzeby* (s. 7–17). Łódź–Ciechanów: Krajowy Ośrodek Dokumentacji Regionalnych Towarzystw Kultury.
- Szewczyk, R. R., Frączak, A., Korzeniewska, M. i Staruchowicz, J. (2020a). *W imię Ojca i Syna, i Ducha Świętego. Podręcznik Archidiecezji Warmińskiej do nauki religii dla klasy I. Szkoła podstawowa. Cz. 1–2*. Warszawa: Wydawnictwo Katechetyczne.
- Szewczyk, R. R., Frączak, A., Korzeniewska, M. i Staruchowicz, J. (2020b). *W imię Ojca i Syna, i Ducha Świętego. Domownik – dodatek dla Rodziny. Szkoła podstawowa*. Warszawa: Wydawnictwo Katechetyczne.
- Szulich-Kałuża, J. (2021). Tożsamość religijna w dobie mediatyzacji religii. *Roczniki Nauk Społecznych*, 13(1), 133–150. <https://doi.org/10.18290/rns21491.9>.
- Ustawa z dnia 14 grudnia 2016 r. – Prawo oświatowe (Dz.U. z 2016 r. poz. 59).
- Ustawa z dnia 14 grudnia 2016 r. – Przepisy wprowadzające ustawę – Prawo oświatowe (Dz.U. z 2016 r. poz. 60).
- Wróblewska, M. (2011). Kształtowanie tożsamości w perspektywie rozwojowej i edukacyjnej. *Pogranicze. Studia społeczne*, 12, 176–187.
- Zellma, A. (2002). Kształtowanie tożsamości regionalnej młodzieży w toku interakcji katechetycznych. *Studia Warmińskie*, 39, 419–439.